

Postmodernizam i socijalna politika: malen korak naprijed?

Sue Penna i Martin O'Brien

Department of Applied Social Science, University of Lancaster

Department of Sociology, University of Surrey

Termin "postmodernizam", koji je tek nedavno uveden u izučavanje socijalne politike, potaknuo je raspravu o njegovoj korisnosti za analizu socijalne politike. Petera Taylora-Goobyja (1994) ocjena literature koja se često opisuje kao "postmoderna" navela je da ju odbaci, smatrajući da ona malo nudi disciplini socijalne politike. Ovaj članak pokazuje da takvo gledište proizlazi iz zbrke oko područja "postmodernizma", a posebice iz spajanja nekoliko različitih stajališta i škola mišljenja. Ovaj članak nudi razjašnjenje te literature s namjerom da pokaže kako pitanja koja ona postavlja imaju značajnih posljedica za način razumijevanja mogućeg oblikovanja i ostvarivanja socijalne politike. Članak pravi razliku između političko-ekonomskog ogranka "post" literature - postindustrijalizma i postfordizma - i ogranka kulturalnih studija - poststrukturalizma i postmodernizma - pokazujući da će različiti problemi koje oni osvjetljavaju, kao i načini konceptualizacije moći i kontrole, voditi različitim teorijskim vezama između socijalne politike i političkog djelovanja.

UVOD

Članak Petera Taylor-Goobyja o važnosti postmodernističke literature za izučavanje i praksu socijalne politike (Taylor-Gooby, 1994) dobrodošao je doprinos trenutnim raspravama o socio-ekonomskim i političkim promjenama. Autor daje pregled ključnih tema u ovom području i ocjenu postmodernističkih stajališta. Taylor-Gooby posebno poklanja pažnju odnosima između političkih, ekonomskih i kulturnih dimenzija u istraživanju i praksi socijalne politike. U vremenu globalnih društvenih promjena nije lako disciplini socijalne politike uključiti svaku od tih dimenzija u nastojanju da se dođe do objektivno utemeljenih normativno-političkih propisa. U mnoštvo slučajeva, kao što tvrdi Taylor-Gooby, upravo nepouzdanost i očita nedosljednost tih globalnih pojava čine osnovu kritičkog postmodernističkog učenja. Međutim, kao što je slučaj i s interdisciplinarnim područjima socijalne administracije i socijalne politike, "postmodernizam" ne predstavlja jedinstvenu, jasnu akademsku inicijativu. Budući da se socijalna administracija i socijalna politika oslanjaju na sociologiju, ekono-

miju i političku znanost - a svaka od njih je unutrašnje prijeporna - tako je i "postmodernizam" ugrađen u različite teorijske i političke orijentacije. Shodno tome, važnost postmodernističkog učenja za izučavanje i praksu socijalne politike može se izraziti na različite načine ovisno o tome kako su te perspektive okupljene u cjelinu. Taylor-Gooby dovodi u vezu radove o postindustrijalizmu, poststrukturalizmu i postfordizmu kao da oni predstavljaju jedinstveno objašnjenje "postmodernog" socijalnog iskustva. Na toj osnovi Taylor-Gooby sve ih odbacuje kao "velik skok unatrag" u analizi i praksi socijalne politike, zamljujući tako ono što bi moglo biti objektivno i normativno jasno. Osim toga, različita okupljanja tih perspektiva pružaju različite procjene kritičke moći "postmodernističkih" radova u izučavanju socijalne politike. Posebice gledanje postmodernizma kao mistifikacije ozbiljnih političkih problema ukazuje na zbrku oko područja postmodernizma te oko akademskih i političkih programa koji mogu proizaći iz njega, a koji su zasnovani na samo jednom tipu teoretskog objašnjenja.

* Ovaj članak objavljen je u časopisu *Journal Social Policy*, 1996, Vol. 25, No. 1.

Ova je zbrka razumljiva polazi li se od postojanja pretjerano velikog broja izraza s oznakom "post" - od kojih se češće koriste postfordizam, postindustrializacija, postmodernizam, postmarksizam i postfeminizam. Rasprostranjeno korištenje izraza "post" može se razumjeti barem u dvostrukom smislu. U prvom, taj predmetak može značiti da živimo u svijetu mijene i tranzicije: staro se raspada i nestaje, a novo je još nejasno i neodređeno (Albritton, 1993). U tom smislu izgleda da je sadržaj sadašnjosti nešto što se pojavljuje poslije, što slijedi na putu iz određene prošlosti u budućnost koja još nije zacrtana. U drugom smislu, predmetak "post" može se odnositi na svijet u kojem staro i novo koegzistiraju; ono što slijedi nakon fordističkog, industrijskog, modernog društva ne zamjenjuje ga nužno, već se miješa s njim i fragmentira ga. Ovdje sadašnjost ima mnoštvo sadržaja, mnoštvo različitih političkih, kulturnih i ekonomskih doživljaja, mnoštvo suprotstavljenih i nestabilnih socijalnih i institucionalnih udruživanja, mnoštvo razina osobnog i kolektivnog djelovanja. Različitim radovima koji imaju predmetak "post" stalo je do toga da skiciraju i razmotre značajnost mnogih tranzicijskih linija koje su navlastite suvremenom društvenom životu.

Taylor-Gooby priznaje da postoji nekoliko različitih skupova obrazloženja, kao i uzročnika, društvenih promjena koje su prikazane u tim radovima, ali je kritičan prema očitog ograničenosti rasprave na sociologiju i, osim toga, prema tendenciji sociologa da se udaljavaju od važnijih pitanja. U stvari, rasprave o postmodernizmu uobičajene su u tako različitim disciplinama kao što su geografija i književni kritizam, kulturalne studije, povijest i antropologija, i moglo bi se tvrditi da se sociologija tek kasnije počinje zanimati za postmoderne promjene. Zapravo, postoje posebna područja istraživanja socijalnih promjena na razinama koje spominje Taylor-Gooby - ekonomskoj, političkoj i kulturnoj - koja se bave različitim aspektima pojava na svakoj razini. Jedino se literatura o fordizmu i postfordizmu izričito bavi vezama između suvremenih globalnih socijalnih promjena i države blagostanja na razini državnih politika (Burrows i Loader, 1994; Gould, 1993), i to je razlog zašto ove analize, koje dolaze od postmarksističkih teoretičara regulacije (npr. Aglietta, 1979) i neomarksističkih teoretičara sustava (npr. Offe, 1984),

imaju posve različite epistemološke i teorijske izvore od onih postmodernističkih.

Nasuprot tome, velik dio literature o postmodernizmu pod snažnim je utjecajem poststrukturalizma i usmjeren prema izučavanju društvenih promjena na razini kulture, koncentrirajući tako pažnju na kulturne dimenzije politike i političke dimenzije kulture. Glavne preokupacije te literature - koja obuhvaća kritiku dominantnih teorijskih paradigmi i osvjetljavanje suvremenih problema kulturne diskriminacije - značajan su korektiv pretjerano pojednostavljenih objašnjenja nejednakosti i društvenog napretka. Glavnina te literature nije nekritički prihvaćena i utjecajni sociolozi koji se bave ovim područjem, kao Giddens (1991), odbacuju mnoge tvrdnje "post"modernizma, mada na dosta problematičnim temeljima (vidi Hay i dr., 1994), govoreći radije o "kasnoj" modernosti i razvijajući alternativna objašnjenja uočenih promjena u kulturnoj i političkoj praksi. Izgleda kao da ove rasprave nemaju izravnog značenja za izučavanje socijalne politike jer dolaze iz kontinentalne filozofije, književnog kritizma, umjetnosti i bave se intelektualnim problemima tih disciplina. Međutim, među njima je potrebno uspostaviti veze i to bi se moglo pokazati kao plodan i konstruktivan potez kad je u pitanju istraživanje socijalne politike i države blagostanja, razjašnjavanje implikacija za mjere normativne politike, poticanje rasprava i razmatranje teorijski utemeljenih objašnjenja revolucija koje traju u socijalnom restrukturiranju.

Takve su rasprave prijeko potrebne, jer i sam Taylor-Gooby potvrđuje i opisuje bogatstvo kaotičnih i zbunjujućih promjena koje se brzo zbivaju. Giddens se (1990) koristi metaforom teškog kamiona kako bi opisao sadašnje doba, ukazujući na to da je iskustvo modernog života bliže vožnji u kamionu koji je izmakao kontroli nego vožnji u pažljivo voženom automobilu. Izučavanje socijalne politike proizlazilo je iz modernističkog projekta, za koji se vjerovalo da je dio stroja opreznog automobila, a ne jurećeg kamiona. Socijalno planiranje, socijalna reforma, socijalno blagostanje i socijalni poredak smatrani su ciljevima dostupnima primjenom razuma i znanosti na socijalni i prirodni svijet. Ali što ako je kamion izvan kontrole ne zbog zadivljujuće suvremene hegemonije neoliberalizma, u kojoj Taylor-Gooby vidi glavnog uzročnika suvremenih promjena, već

zato što se sam modernistički projekt raspuknuo? Neoliberalizam je doista dosegao iznimnu dominaciju u nekim dijelovima svijeta (Holden, 1993; Wainwright, 1994) i mi se neizostavno slažemo s Taylor-Goobyjem da društvene nejednakosti, čiji smo svjedoci, trebaju biti predmet bavljenja sociologa (vidi Hay i dr., 1994). Međutim, ne vidimo u samom neoliberalizmu uzročni mehanizam suvremenog restrukturiranja. Umjesto toga, neoliberalizam može biti promatran kao simptom širih političko-ekonomskih i kulturnih promjena u organizaciji i regulaciji društvenog života. Mnoge političke teme uzete od neoliberalnih aktivista (sloboda, izbor i naglašeni individualizam) također su središnji elementi alternativnih paradigmi. Međutim, mi želimo ovdje postaviti "rjeđe postavljano" pitanje, ne kako se suprotstaviti samim neoliberalnim politikama, nego kako teoretizirati prilike koje dopuštaju prodiranje njihovih programa? Upravo na ovoj točki, tvrdimo, literatura koju odbacuje Taylor-Gooby može poslužiti u najkorisniju analitičku svrhu.

Nema jasnih odgovora na pitanja koja postavlja postmodernistička literatura jer ona odražavaju sporne i promjenjive analitičke pristupe. Ali ona imaju značajnih implikacija za razumijevanje odnosa između socijalne politike i društvenih promjena ne samo na razini normativne uloge socijalne politike (definiranje općih pojmova, primjena objektivnog znanja u racionalnom planiranju, ostvarivanje ciljeva), koja Taylor-Goobyja zanima (Taylor-Gooby, 1994:387). Ova razina razumijevanja zahtijeva sustavni pristup konceptima i filozofijama koje se nalaze u pozadini različitih postmodernih škola. Naš je cilj u ovom članku iznijeti suprotnu ocjenu učenja u području "postmodernizma" i pokazati kako mnogo od onoga što Taylor-Gooby odbacuje može pozitivno pridonijeti kako akademskom izučavanju socijalne politike tako i borbi oko prakse i primjene socijalnopolitičkih programa. Ostatak članka podijeljen je u četiri dijela. U prvom se bavimo postindustrijalizmom i raspravom o ekonomskoj transformaciji. U drugom razmatramo tu diskusiju u odnosu na postfordizam i političku ekonomiju blagostanja. U trećem razjašnjavamo doprinos poststrukturalističke filozofije disciplini socijalne politike. U četvrtom ponovo ocjenjujemo postmodernističke političke per-

spektive s obzirom na bitne sadržaje socijalnog blagostanja.

POSTINDUSTRIJALIZAM

Središnja stvar za literaturu o postindustrijalizmu je pokušaj da se ustanovi jesu li moderne industrijske ekonomije podvrgnute prije fundamentalnoj nego uzgrednoj transformaciji (vidi Allen, 1992). Predstavljaju li novi oblici zapošljavanja (više u uslužnim industrijama nego u proizvodnji dobara, na primjer), nove informatičke tehnologije (elektronska sredstva komuniciranja, na primjer) i pojava "centralne" i "periferne" radne snage novo socio-ekonomsko doba? Ili su to prije indikatori cikličke prirode modernih kapitalističkih društava? Pokušaj da se obuhvate različite promjene koje se zbivaju u ekonomskim procesima nije lagan i Allen (1992:172) ističe da prije no odlučimo jesu li te promjene fundamentalne, trebamo ustanoviti jesu li međusobno povezane, i ako jesu, koja se vrsta ekonomije oblikuje - te isto tako specificirati ključnu dinamiku promjene (npr. informatičke tehnologije) u ekonomskim procesima. Daljnji problem je u tome što procesi ekonomskog restrukturiranja ne pogađaju sve države na isti način, ali tom ćemo se problemu nakratko vratiti kasnije.

Autori zaokupljeni postindustrijalizmom naglašavaju različite aspekte promjena i njihovu dinamiku. Bell (1973), na primjer, tvrdi da je na djelu promjena od zapošljavanja u proizvodnji dobara prema zapošljavanju u uslužnom sektoru i da tu promjenu prati porast važnosti znanja i informacija u organizaciji ekonomske aktivnosti. Jedna od posljedica tih promjena, prema Bellu, jest nastajanje društva u kojem mogućnosti osobnog razvoja vode pluralističkim stilovima života. Na drugoj je strani Gershuny (1978) usredotočen na razvoj ekonomije "samousluge" u kojoj su zanimanja iz uslužnog sektora oslabljena samoopsluživanjem (korištenje strojeva za pranje rublja a ne javnih praonica, ili automobila i bicikala umjesto javnog prijevoza), a nove tehnologije nude alternativne oblike dokolice i zapošljavanja. Unatoč tim razlikama mnogi autori koji se bave postindustrijalizmom ističu ulogu znanja i informacija kao vitalnih novih snaga u organizaciji i razvoju ekonomija, u premještanju proizvodnje i proizvodnih tehnologija (Touraine, 1974; Gorz, 1982; 1989). Postoji nagovještaj da proživljavamo ekonomsku transfor-

maciju sličnu industrijskoj revoluciji - "mikro-procesorsku" revoluciju.

Dajući pregled rasprava u tom području, Allen (1992) primjećuje da postoje razlike u naglasku među autorima koji se bave postindustrijalizmom, ali se jedan broj središnjih empirijskih procesa može uzeti kao nagovještaj dolaska postindustrijalizma. Oni uključuju:

(i) promjenu ravnoteže zapadnih ekonomija od proizvodne prema uslužnoj osnovi;

(ii) razvoj centralne radne snage u relativno sigurnim zaposlenjima i izražen rast periferne radne snage u slabo plaćenim, socijalno segmentiranim i prigodnim poslovima;

(iii) povezanu transformaciju u organizaciju rada i zanimanjima, koja stvara novo strukturiranje socijalnih podjela i životnih šansi.

Te promjene u strukturi zapošljavanja proizvode socijalnu i ekonomsku polarizaciju kao dio procesa promjene. Glavna karakteristika postindustrijskog društva ipak je u tome da linije podjele presijecaju klasne, spolne, etničke, seksualne i druge socijalne podjele. Prema tome, socijalna akcija i protest mogu sada poprimiti raznolike oblike, posve različite od onih koji su povezani s prijašnjom profesionalnom stratifikacijom i klasnom podjelom, što potvrđuje analiza socijalne politike (usp. Williams, 1993).

Suvremeno britansko društvo previše je složeno da bi se označilo samo kao "postindustrijsko". Međutim, postoje dvije skupine pitanja, proizašle iz postindustrijske literature, koje unapređuju ciljeve socijalne politike: empirijska pitanja o izmijenjenim podjelama u socijalnom blagostanju i politička pitanja mobilizacije u svezi s ciljevima socijalne politike.

Britanska keynsijanska država blagostanja (i njene institucije) bila je oslonjena na politiku pune zaposlenosti i industrijskog rasta: politički okvir zasnovan na olakšavanju prelaska između rada i ne-rada - bez obzira je li ovo zadnje rezultat nezaposlenosti, bolesti, starosti ili obrazovanja. Sustav socijalnog osiguranja, na primjer, bio je usmjeren prema normi sigurnog, stalnog zaposlenja za većinu onih koji su bili na čelu kućanstva. On je dio strukture pogodnosti koja više podržava obiteljske nego individualne prihode, pretpostavlja "vezivnog radnika" (obično ženu) koji zadovoljava potrebe radnih i ovisnih članova kućanstva te diskriminira većinu tipova fleksibilnog i povreme-

nog zapošljavanja. Na taj način sustav socijalnog osiguranja ograničava životne šanse i radne mogućnosti određenih grupa u britanskom društvu - posebice imigrantskih zajednica, mobilnih zajednica, radno nesposobnih i mnogih žena - dok pruža pogodnosti koje proizlaze iz prava bijelim zaposlenim muškarcima. Postindustrijske dimenzije suvremenog društva, ipak, upućuju na to da je takav sustav neodrživ i da prije može pogoršati nego ublažiti različite tipove siromaštva koje proživljavaju izvlašteni i marginalizirani ljudi. Na primjer, obrasci rada i norme zapošljavanja radikalno su promijenjeni otkako je uveden program socijalnog osiguranja, iako nisu promijenjene socijalne podjele na kojima su oni utemeljeni. Ima puno više uslužnih zanimanja, ona obuhvaćaju daleko veći dio ekonomije no što su zamišljali Keynes ili Beveridge i broj im se rapidno povećava u zadnja tri desetljeća. Poslovi iz uslužnog sektora iznimno su slabo plaćeni, nesigurni, često povremeni, a obavljaju ih grupe koje su marginalizirane u sustavu socijalnog osiguranja. Osim te promjene u poslovima uslužnog sektora prisutan je ubrzan rast industrija u uslužnom sektoru - koje uključuju financijske i osiguravajuće industrije koje konkuriraju državnim programima osiguranja. Rast tih industrija upućuje, djelomice, na promjenu u potrošnji od javnih prema privatnim oblicima osiguranja, ali također i na promjene u ravnoteži između javnog i privatnog sektora u pogledu financiranja rizika. Zatim, te promjene postavljaju granice i izgrađuju mostove prema novim tipovima uključivanja i isključenosti - koji su zasnovani na pristupu informacijama, dječjoj potpori, jednakim šansama, geografskoj mobilnosti i komunikacijskim tehnologijama, na primjer.

Usklađivanje učinaka tih promjena usmjerenih ublažavanju siromaštva pretpostavlja konceptualizaciju fabijanske, paternalističke političke države koja ima vlast kako nad javnim i privatnim bogatstvom tako i nad institucionalnim strukturama socijalnog uključivanja. Ovdje je politički problem kako mobilizirati partije da pruže političku podršku izboru one vlasti čija je dužnost da provede socijalnu politiku koja će imati ublažavajuće učinke. K tome, nije jasno kako bi se takva država trebala politički održavati. Promijenjena ravnoteža između javnih i privatnih financija, internacionalizacija proizvodnje i razmjene, podjele

između centralne i periferne radne snage zamršuju ekonomske interese kojima bi se fabrijska država trebala baviti. Prvi je problem u tome da se ekonomski uvjeti i pretpostavke na kojima je historijski počivala poslijeratna država blagostanja - pretpostavke pune zaposlenosti i ekonomskog rasta - ne mogu održati u situaciji "bijega kapitala" iz "naprednih" ekonomija.

Nadalje, posljedica je ta da više nije izvjesno da, bez nekih drugih interesa - takvih kao nacionalizam, religija ili rasizam, masovna demokratska podrška mjerama nacionalne socijalne politike može biti zajamčena. To nije pukotina "iznevjerjenje" principa keynsijanske države blagostanja, već odraz rastućeg nezadovoljstva sukrovnjom javnih i privatnih institucija za održanje nejednakosti, slabljenja participativnih zahtjeva i neuspjeha da se zaštiti zdravlje i blagostanje građana od globalnih i lokalnih prijetnji. Od posebnog su ovdje značenja novi socijalni pokreti, kojima ćemo se vratiti kasnije, ali trebamo također primijetiti pojavu nadnacionalnih tijela za političko-ekonomsku suradnju kao što su WHO, EC, UN, GATT i mnoga druga. Postindustrijske nacionalne države mogu biti slabe ili snažne u suočavanju s mnogim konkurentskim zahtjevima, ali one nisu socijalno sveobuhvatne i stoga ne mogu jamčiti socijalno blagostanje. Baveći se tim problemima, neki ogranci postfordističke literature ukazuju na teorijsku nemogućnost takvog jamstva. Time ćemo se pozabaviti odmah.

POSTFORDIZAM

Rasprava o postindustrijalizmu vuče korijene uglavnom iz dva izvora: američke liberalne ekonomije (preko Bella, 1973) i kontinentalne kritičke sociologije (preko Tourainea, 1974). Neke od njegovih ključnih tema ponovno su interpretirane kao političko-ekonomski fenomeni u raspravi o postfordizmu, koja dolazi iz upravljačkih, institucionalističkih i regulacijskih škola političke ekonomije (vidi Baguley, 1991) i neomarksističke teorije sustava (usp. Offe, 1985). Kao što oznaka "post" govori, ovdje je riječ o ideji da je era fordizma - koja odgovara eri industrijskog društva - na izmaku. Poimajući fordizam u idealno-tipiskom smislu,

njegove su glavne karakteristike masovna proizvodna baza, obrasci masovne potrošnje i državna organizacija nacionalnog socijalnog i ekonomskog održanja kroz keynsijanske fiskalne tehnike i keynsijansku državu blagostanja. Postfordistički period promatra se kao znak nove ekonomske ere u kojoj je proizvodnja organizirana oko "fleksibilnijih" načina obavljanja poslova, dok potrošnja i stilovi života postaju raznovrsniji. Uspon uslužnih industrija, pojava manje sigurne radne snage, važnost znanja i informacija - sve to je potvrđeno, ali je predstavljeno više kao promjena položaja i oblika industrijskog društva nego kao znak njegova nestajanja. Uzimajući te promjene zajedno, u nekim slučajevima termini fordizma i postfordizma odnose se na šire obrasce društvene organizacije, na *osobene vrste društvenog oblikovanja*. Ovdje se postfordistička diskusija usmjerila na dvije povezane skupine pojava: na međupovezanost promjena u različitim političko-ekonomskim sektorima i na transformaciju socijalnih odnosa proizvodnje i potrošnje. Burrows i Loader (1994:1) jezgrovito sažimaju centralne elemente postfordizma:

"(Ako) fordizam predstavlja homologiju između masovne proizvodnje, masovne potrošnje, modernističkih kulturnih formi i masovnog javnog osiguravanja socijalnog blagostanja, onda postfordizam karakterizira pojava koalicije između fleksibilne proizvodnje, diferenciranih i segmentiranih obrazaca potrošnje, postmodernističkih kulturnih formi i restrukturirane države blagostanja".

Ovdje se kontinuirano restrukturiranje države blagostanja shvaća kao *unutrašnje povezano* s drugim obrascima socio-ekonomskih promjena. Restrukturiranje ekonomije odvija se usporedo s restrukturiranjem drugih značajnih socijalnih i političkih institucija. Država blagostanja poima se ne toliko kao skup institucija koje nude socijalne usluge, već više kao instrument vladavine države. Najrazvijeniji pokušaj teoretiziranja tih skupina odnosa sadržan je u Jessopovom pojmu "Schumpeterian Workfare State" (SWS).¹ Oslanjajući se na koncepte pariških regulacionista i neomarksističku teoriju države, Jessop analizira niz ekonomskih i političkih promjena. Teorija regula-

¹ Termin je vrlo teško prevesti na hrvatski, pa je ostavljen u izvornom obliku. Sam pojam "Schumpeterian Workfare State" objašnjen je nešto kasnije u tekstu (nap. prev.).

cije nastoji razumjeti kako se upravlja ekonomijom, a periodi rasta i nazadovanja u "naprednim" ekonomijama analiziraju se korištenjem dvaju ključnih koncepata - režima regulacije i načina regulacije.

Ideja režima regulacije vezana je za odnose između proizvodnje i potrošnje koji postoje u razdobljima ekonomskog rasta - pa odatle, na primer, fordizam kao režim akumulacije karakterizira podudarnost između masovne proizvodnje i potrošnje (vidi Allen, 1992:186-188). Način regulacije pruža okvir koji ima cilj podržati određeni period rasta ili režim akumulacije. On regulira niz socio-ekonomskih aktivnosti - u fordističkom razdoblju očekivane doživotne, pune, muške zaposlenosti i socijalna nadnica (široko osiguravanje blagostanja) čine glavno načelo načina regulacije (Allen, 1992:187), čija je funkcija pružanje socijalnih uvjeta i stabilnosti koja se smatra nužnom za odvijanje akumulacijskog procesa. Kako ovi procesi regulacije utječu jedan na drugog, to je složeno pitanje o kojem raspravljaju oni koji se bave ovim područjem, a koje pokriva odnos između ekonomskih, političkih i kulturnih procesa. Jasno da se to međusobno djelovanje donekle razlikuje od zemlje do zemlje, jer su režimi regulacije povijesno konstituirani unutar njihovog specifičnog geopolitičkog i kulturnog konteksta. Na primjer, načini regulacije koji su razvijeni u europskim državama blagostanja u tijeku industrijalizacije značajno se razlikuju po oblikovanju socijalne politike i podržavajućem institucionalnom okviru (Ashford, 1986). Isto tako, nacionalne države različito odgovaraju na trenutne ekonomske promjene (Bailey, 1992; Esping-Anderson, 1990). Ovo opažanje značajno je stoga što načini regulacije, razvijeni unutar neke nacionalne države, ne služe samo jednoj političko-ekonomskoj svrsi. Instrumenti regulacije - koji uključuju socijalne i ekonomske politike - odgovaraju unutrašnjim zahtjevima socijalnog poretka i međunarodnom natjecanju za tržišta i investicije. Sustavi socijalne i ekonomske politike usmjereni su na te zahtjeve kako bi istovremeno ublažili ekonomsku krizu i stabilizirali uvjete za rast.

Ekonomska kriza smatra se navlastitom kapitalističkoj ekonomiji, a periodične promjene u strukturi globalne ekonomije mogu uzrokovati slom režima akumulacije, te potaknuti eventualni razvoj novog režima, a s njime i novog načina regulacije. Krećući se unu-

tar tog regulacionističkog okvira, Jessop razvija te koncepte kako bi pokazao da se nalazimo u prijelaznom stadiju prema postfordističkom periodu, u kojem je izmijenjena os svjetske ekonomije prouzrokovala raspad fordističkog režima. Polazeći od različitih elemenata promjene, Jessop (1994) navodi da se njihova međuovisnost može razumijeti na četiri točke ili razine: na razini radnog procesa (načini na koji je rad organiziran te socijalno i tehnički podržavan); na razini režima akumulacije (način na koji su osigurani ekonomska proizvodnja i rast); na razini regulacije (način na koji se održavaju ponašanje, očekivanja i norme); na socijalnoj razini (načini na koje djeluju institucije kako bi integrirale i uskladile socijalni život oko dominantnog režima akumulacije) (Jessop, 1994: 14).

Unutar radnog procesa, na primjer, moglo bi se reći da postfordizam predstavlja prelazak od (fordističke) tekuće vrpce i tehnika masovne proizvodnje prema fleksibilnoj proizvodnji u specijaliziranim industrijama koje su usmjerene prema prikladnim tržištima. Neki tvrde da industrijsku fleksibilnost u ponudi dobara i usluga prati fleksibilnost radne snage, kako u pogledu obrazaca ponašanja i kvalifikacija tako i u pogledu dosljednog prilagođavanja organizaciji rada (na primjer, pojava radnog mjesta umjesto radničkih sindikata i nestajanje poduzeća koja zapošljavaju samo članove sindikata). Novi tipovi strojeva i silno narasle komunikacijske mreže omogućuju industrijama da internacionaliziraju proizvodnju i potrošnju svojih dobara i usluga. Fleksibilna radna snaga, sama po sebi, zahtijeva pravno i socijalno održavanje i zaštitu u obliku novih oblika birokracije i administracije (na primjer, rasprostranjeno uvođenje radnog ugovora, decentralizacija operativne kontrole, vremenski fleksibilni sustavi industrijske proizvodnje). Na taj način postfordistički procesi utječu na cijeli spektar radnog procesa - od zadataka i aktivnosti koje se obavljaju na radnom mjestu do pravne i institucionalne zaštite koja pridonosi specifičnim načinima organiziranja rada.

Postfordističke analize naglašavaju sličnu međupovezanost u organizaciji socijalnog blagostanja, uočavajući promjene u radnoj praksi, obrascima zapošljavanja, decentraliziranoj operativnoj kontroli i uvođenju "tržišnosti" u socijalne institucije (Burrows i Loader, 1994). Suvremene promjene u prioritetima britanske

socijalne politike - uvođenje bolničkih zaklada i unutrašnjeg tržišta, podjele između dobavljača i kupaca, ugovori o višestrukim uslugama, skrb zajednice i poticanje privatnog sektora da se uključi u osiguravanje blagostanja - prati povećana upotreba privremenog i povremenog osoblja, kao i proširenje zadataka i uloga nekih radnika (Pinch, 1994). Otkazivanje ugovorenih usluga i konkurentna ponuda postali su uobičajene karakteristike socijalnih organizacija, što dovodi do smanjenja sigurnosti zaposlenja. Uvođenje novih tehnologija na radno mjesto izmijenilo je prirodu rada koji obavljaju središnji socijalni radnici i ojačalo funkciju prikupljanja informacija na štetu funkcije skrbi. Socijalne organizacije više se ne promatraju kao sveobuhvatni pružatelji skrbi, već kao poduzeća usmjerena na klijente i zajednicu, koja su specijalizirana sukladno potražnji za određenim tipovima usluga. Lokalna vlast ima tu mogućnost da apsorbira jezik i principe upravljanja privatnog sektora kako na razini radnih odnosa tako i na razini postavljanja organizacijskih ciljeva, iz čega proizlazi brisanje granica između prioriteta privatnog i javnog sektora. Posljedica je institucionalno preustrojstvo i raznolikost ponuđača usluga koji se katkad natječu a katkad surađuju sa zakonski propisanim službama (vidi Cochrane, 1994).

Suprotno keynsijanskoj državi blagostanja (KDB) - utemeljenoj na principima potražnjom vođenog rasta, masovnog potrošnji i punoj zaposlenosti unutar nacionalne ekonomije - Jessop (1994) dokazuje da je SWS usko povezana s unapređivanjem kompetitivnosti u međunarodnom ekonomskom okviru, potčinjavanjem socijalne politike zahtjevima tržišta i podržavanjem radne i proizvodne fleksibilnosti umjesto stabilnosti i sigurnosti. Prema Jessopu, SWS sadržava odgovor na četiri ključna skupa promjena u međunarodnim političko-ekonomskim odnosima. To su:

- razvoj novih tehnologija;
- rastuća internacionalizacija;
- paradigmatska promjena od fordizma prema postfordizmu;
- regionalizacija globalne i nacionalne ekonomije.

Ta četiri pritiska zajedno uzrokuju "šupljinu" u nacionalnoj državi, poglavito u odnosu na socijalnu politiku, pod čime Jessop misli to da je moć i autonomija države u pogledu postavljanja ciljeva i programa nacionalne poli-

tike smanjena zbog uspona novih političkih organizacija i odnosa. Nadnacionalna tijela, kao što su, na primjer, EC i moćni ekonomski konkurenti iz Europe i Azije, istovremeno slabe moć države da kontrolira nacionalnu ekonomiju i potiču sve više uključivanje države u upravljanje procesom internacionalizacije. To podrazumijeva potčinjavanje socijalne politike naporima prema ekonomskoj inovativnosti i natjecanju, sklapanju dogovora o trgovini i tehnologiji te političkoj akciji koja nije usmjerena na funkcionalne zahtjeve *nacionalne ekonomije*, nego na njeno uključivanje u fragmentiranu strukturu potražnje jednog *međunarodnog ekonomskog sustava*. S teorijske pozicije koju razvija Jessop, aktivnosti države glede socijalne politike nisu usmjerene prema zadovoljavanju potreba, ublažavanju tegoba ili racionalnom humanističkom planiranju, već prema stvaranju uvjeta koji, smatra se, unapređuju ekonomsku konkurentnost u međunarodnom ekonomskom poretku. Prema tome, nikakva objektivna socijalnoznanstvena istraživanja o socijalnim problemima neće uspostaviti socijalnopolitički program na razini države, jer se smatra da je socijalna politika strateški obuhvaćena socijalnom regulacijom novog režima rasta. Politička aktivnost unutar takvog scenarija morala bi uključivati snažnu suradnju između nacionalnih država u pokušaju da se osiguraju investicije koje ne zahtijevaju konkurentnost s tržištima rada i socijalnim uvjetima trećeg svijeta.

POSTSTRUKTURALIZAM

Dok su prethodne diskusije bile zaokupljene promjenama na političko-ekonomskoj razini, poststrukturalizam se bavi promjenama u diskursu i kulturnim značenjima. Dvije najutjecajnije osobe u poststrukturalizmu, Derrida i Foucault, iznose vrlo različite tipove analiza. Foucaultov rad bio je ponajviše plodan za analizu socijalne politike, pa je prema tome i naša rasprava usmjerena na njegov utjecaj. Poststrukturalistički radovi upozoravaju na odnose dominacije i podložnosti koji nestaju iz analize političke ekonomije, odnose koji se nalaze unutar kulturnih procesa i koji nemaju lako uočljivo središte moći kao što je država. Poststrukturalizam nastoji otkriti različite izvore i mjesta moći. Mjesta iz kojih moć dolazi, kao i interesi kojima služi njena upotreba, smatraju se difuznim i raznolikim. Foucault, u

The History of Sexuality, na primjer, raspravlja o tome kako je u 19. stoljeću tijelo - individualno i društveno tijelo - postalo predmet pažnje u raznim područjima: na primjer, u penologiji, psihologiji i medicini. Svako od tih područja nastojalo je ustanoviti devijacije od "normalnog" funkcioniranja tijela - u socijalnom i seksualnom ponašanju i mašti. Da bi se to učinilo, oblikovan je koncept "normalnosti" i normalnog ponašanja. Od mnogih mogućih načina organiziranja i izražavanja seksualnosti oblikovani su neki važni parametri za čije stvaranje, u velikoj mjeri, nije bila odgovorna država. Iako je država značajan akter, oblikovanje tih parametara odvijalo se preko jednog broja različitih mjesta. U kućanstvima, zapošljavanju, socijalnim institucijama, religijama, kao i u profesijama, održavalo se i obnavljalo specifično tumačenje normalnosti, čija je posljedica bila marginaliziranje i potčinjavanje alternativnih izražavanja seksualnosti.

"Normalizacija" se zbiva u nizu mjesta - zatvorima, školama, radnim mjestima - i ne može se promatrati jednostavno kao rezultat upravnopolitičkih programa države jer se tehnike koje omogućuju takvu normalizaciju vremenski i prostorno nastavljaju. U *Discipline and Punish* Foucault opisuje taj proces kao održavanje discipline, opisujući detaljno niz tehnika za odgajanje, nadziranje i ocjenjivanje koje se primjenjuju u nizu institucija i koje su dio njihovog djelovanja. Analiza normativne politike pretpostavlja da se "dobra" politika može provesti preko postojećih institucionalnih struktura i da se svaki problem može izglati tako da se pokrpa postupcima i djelovanjima tih institucija. Međutim, moderne institucije funkcioniraju u skladu s logikama koje su često u krajnjem protuslovlju s humanističkim vizijama koje su ugrađene u analizu normativne politike. Foucault se koristi tim zapažanjem kako bi osporio da dominantni pristupi, koji oblikuju povijest kažnjavanja i upravljanja, predstavljaju prelazak od barbarizma prema ljudskom, racionalnom kažnjavanju i tretmanu. Foucault umjesto toga ukazuje na reorganizaciju moći koja utjelovljuje takav prelazak i osobito na pojavu i sve veću važnost novih kategorija socijalnih aktera - socijalnih radnika,

psihologa, psihijata i statističara - koji djeluju kao točke organizacije i distribucije novih oblika moći i kontrole. To naglašavanje moći dovelo je do preinaka u socijalnoj politici.

Cohen (1985), na primjer, ispituje tijek razvoja pokreta za ostvarivanje korekcija u zajednici od 1960-ih pa nadalje. Korekcijski programi koji se provode u zajednici smatrani su alternativama zatvoru za lakše pristupnike. Te alternative uvode u korekcijski program vrlo široku skalu socijalnih službi čiji je humanistički cilj bio odvratanje pristupnika od očito neprikladnih penalnih sankcija, a te su službe podržavale grupe s lijevog i desnog dijela političkog spektra. Taj pokret nije potekao samo iz političkih mjera države, već ga je branio i razvijao niz dobrovoljnih organizacija i kontrakulturnih grupa, tako da on presijeca socijalne kategorije i podjelu između javnog i privatnog. Dva desetljeća kasnije posljedica je bila kako povećanje područja djelovanja sustava kaznenog prava tako i odvratanje pristupnika od zatvora - cijeli je sustav jednostavno narastao, sadržavajući pretjerano velik broj marginaliziranih grupa čiji su životi izloženi pojačanom nadzoru i kontroli. Od socijalnih radnika preko probacijskih službenika i policije do grupa u zajednici i karitativnih organizacija, mreža kaznenoga prava apsorbira sve više nepenalnih službi u svoje administrativno i disciplinarno područje djelovanja.

Veze između socijalnih i penalnih institucija, koje u ovom slučaju postaju čvršće postavljene, dio su dužeg historijskog trenda. Sustav se povećao u pogledu institucija i osoblja, ali, što je značajno, sankcije dostupne za izricanje također su se umnožile, uvlačeći sve više interesnih grupa u ukupni sustav. Garland (1985) prati taj razvoj od početka 20. stoljeća, pokazujući njegov historijski napredak. Razlike između "socijalnih" i "penalnih" sustava postaju slabo vidljive i nije sasvim jasno, na primjer, koji se dijelovi njihova funkcioniranja bave socijalnom ili penalnom politikom.

Foucault upotrebljava termin "power-knowledge"² kako bi objasnio razvoj tih procesa "normalizacije", njihove tehnike i međupovezane mreže kroz koje djeluju. On te razvojne procese promatra kao promjenu metoda disci-

² Foucault želi ovim terminom pokazati da između znanja i moći postoje čvrste veze. Znanje i moć nalaze se u cirkularnom odnosu, što znači povećanje znanja dovodi do povećanja moći i obratno, povećanje moći rezultira povećanjem znanja. Stoga bi termin "power-knowledge" implicirao i "moć kroz znanje" i "znanje kroz moć" (nap. prev.).

pline i kontrole u kojoj znanje ima presudnu ulogu. "Power-knowledge" tiče se odnosa između načina na koji posjedujemo znanje o stvarima i načina na koji ih organiziramo - odnos između kategorija mišljenja i kategorija iskustva. Discipline znanosti o čovjeku - sociologija, psihologija, ekonomija itd. - ukorijenjene su u određenim načinima mišljenja i prakse koji služe definiranju i klasificiranju osobina različitih grupa unutar populacije. Za Foucaulta sam čin definiranja i klasifikacije znači upotrebu moći iz dva razloga. Prvo, zato što su same tehnike klasificiranja i definiranja (kroz statističku, etnografsku ili eksperimentalnu analizu, na primjer) razvijene i sada opstoje unutar hijerarhijskih i socijalno isključivih institucija - takvih kao što su, na primjer, sveučilišta, bolnice, zatvori ili azili. Takve institucije obuhvaćaju subjekte kojima su dodijeljena prava da ozakonjuju metode normaliziranja devijantnosti, izgradnje identiteta, reguliranja seksualnosti ili tijela, kontrole ludila i tako dalje.

Drugo, zato što je sam sustav ozakonjenja koji dovodi do normi, devijacija, obrazaca razumijevanja i akcije politički sustav. Na primjer, novije uvođenje kvalitativnih procedura na sveučilišta značajno je pogodilo administraciju, definiranje prikladnog naučavanja i proizvodnju znanja. Pojačano nadgledanje i standardizacija: vremena u kojem se kontaktira sa studentima, odnosa s mentorima, procesa ocjenjivanja, provedbenih profila, razvoja kolegija, statistike napredovanja, izdavačkih i istraživačkih proizvoda, publiciteta, javnog predstavljanja i tako dalje uspostavlja obrasce akcije i interakcije između studenata, znanstvenika, administratora, savjetnika, socijalnih službenika i drugih socijalnih aktera. Priroda osposobljavanja, stručnost i stečene vještine, interpretacija akademskog postignuća oblikuju se unutar sustava nadgledanja i regulacije koji ozakonjuju norme i, prema tome, proizvodi devijacije. Određeni tipovi znanja, neke tehnike, perspektive i evaluacije proglašavaju se valjanima, dok se druge isključuju i/ili marginaliziraju.

Marginalizaciju/isključenost neizbježno prati otpor i sukob koji dovodi do političkih borbi oko značenja i iskustva isključenosti. Na primjer, dijelovi pokreta za prava hendikepiranih i feminističkog pokreta osporavaju dominantna znanja, procedure i praksu socijalnih

institucija i svoju marginalnost spram njih (usp. Taylor, 1993; Carabine, 1992; Morris, 1991), i sve dok institucionalni sustav kodifikacije i dalje traje, postojat će otpori i osporavanja. U tom smislu poststrukturalizam upućuje na to da je samo znanje dio odnosa podložnosti i dominacije.

Poststrukturalizam također dovodi u pitanje načine razumijevanja društvenog razvoja kakav je predstavljen unutar tradicionalne teorije. Dominantni pojmovi društvenog napretka osporavaju se time što se pokazuje da je povijest Zapada, općenito predstavljena kao progresivno kretanje prema civilizaciji i redu, isprepletena s ugnjetavanjem "ostalnih" (vidi Hall, 1992a), osobito koloniziranih naroda i Afrikanaca koji su prisilno raspršeni po planetu u vrijeme ropstva, uz holokaust i druga nasilja (Bauman, 1993), te uz dominaciju nad različitim manjinama. Umjesto da izloži jedinstvenu povijest Zapada u obliku progresivnog kretanja prema humanizmu, u kojoj socijalna politika dolazi od prosvijećenih reformatora i socijalnih radnika, poststrukturalizam ukazuje na supostojanje različitih historija - crnaca, žena, homoseksualaca, hendikepiranih itd. - ukorijenjenih u procesima dominacije i ugnjetavanja koje je znanje zapostavljalo (nije potkrepljivalo dokazima) i aktivno izgrađivalo.

Postmodernističko bavljenje promjenama na razini kulture, politikom identiteta te različitošću i fragmentacijom bilo je uvelike pod utjecajem tog priznanja o raznolikim historijama i oblicima ugnjetavanja koji su do sada zanemarivani. U tim izvještajima ne postoji jedno "mi", već više "mi". Tekstovi koji govore o "ženama", "individui" i slično konstruiraju identitet u procesu koji je jedinstven i zajednički. Poststrukturalizam ističe nemogućnost takvih jedinstvenih svjetova iskustva. Ženska iskustva i historije presijecaju, na primjer, klasa i rasa; a iskustva i historije crnaca, kolonijalne i imperijalne putanje različitih grupa, spol, klasa i slično. Inzistiranje na jedinstvenom subjektu ne može se održati. Prema tome, socijalni svijet promatra se kao složeni skup političkih odnosa, koji se obnavljaju i sukobljavaju unutar mreža moći. Borbe oko jezika i značenja (na primjer, rasprava o "političkoj korektnosti") i oko organiziranja i funkcioniranja institucija (kao što je slučaj s obveznim elementom "antidiskriminatorne prakse" u izobrazbi socijalnog rada) stalne su historijske

borbe marginaliziranih grupa da ponovo prisvoje i znanje i moć. Politička akcija postaje nužnom u jednom skupu socijalnih institucija - obitelji, radnom mjestu itd. - kao i na jednom broju razina, od politike formalno jednakih šansi do rušenja kulturnih normi. Te borbe imaju posljedica za analizu normativne socijalne politike. Poststrukturalistički radovi pokazuju kako su "socijalni problemi" (predmet socijalne politike) dio mnogo šireg diskursa, tako da se političke borbe oko blagostanja javljaju na mnogo različitih mjestima: na primjer u socijalnim i kulturnim odnosima seksualnosti, spola, "rase", etniciteta i dobi. Svi oni imaju jednak prioritet u politici kao i ekonomski klasni odnosi. To se odražava na izgradnju identiteta, čime se bavimo dalje u tekstu.

POSTMODERNIZAM

Postmodernistička stajališta priznaju različitosti i fragmentarnosti koje su analizirane u dosadašnjim raspravama i nude socijalnoj politici kulturnu politiku blagostanja. Od osobite su važnosti za našu raspravu perspektive postmoderne politike o pitanjima identiteta i novim socijalnim pokretima. "Postmodernizam" je, treba spomenuti, opisan manje kao koncept, a više kao oznaka koja se pridaje različitom skupu radova i razvojnih procesa (Thompson, 1992; Smart, 1993). U središtu su izučavanja aspekti suvremenih kulturnih i političkih promjena koji ukazuju na prelazak u postmoderno doba, s postmodernizmom kao njegovim kulturnim izrazom. Mnogi autori spore se oko ideje "post"modernizma, tvrdeći da je taj pojam umjetan u tom smislu da promjene i raznolikosti uočene u tim radovima nisu nove niti dolaze "poslije" bilo čega, već da su dio same modernosti i ugrađene u moderne političko-ekonomske strukture (vidi Al Azme, 1993). Međutim, čak ako se promijenila samo svijest, postmoderni pokreti uspjeli su promijeniti programe djelovanja i time ukazati na neke probleme. Ovdje je važno navodno nestajanje onih uvjeta koji su podržavali tradicionalne stranačke politike. Niz autora (Giddens, 1991; Franklin, 1993/4; Pierson, 1991) ističe smanjivanje identifikacije s masovnim partijama ljevice i desnice, što odgovara slabljenju tradicionalnih klasnih podjela. To ne znači da takve podjele ne postoje, već da je njihovo utvrđivanje, i poistovjećivanje s njima, dosta problematično.

Literatura o novim socijalnim pokretima (vidi Scott, 1992) zaokupljena je time da definiira i razumije razvoj feminističkih, ekoloških i drugih pokreta, počevši od 1960-ih godina, koji su imali uspjeha na Zapadu u oblikovanju akademskih, političkih, socijalnopolitičkih i drugih programa. U toj je literaturi osvijetljena i istražena veza između kulturnog i političkog djelovanja. Politička priroda tih pokreta otežava teorijsko razumijevanje političkog djelovanja, posebno klasno utemeljene teorije. Što je možda još važnije, politički problemi postaju teži jer naglasak te politike nije na tradicionalnim radničkim pitanjima redistribucije, već na onom što se naziva "postmaterijalističke" vrijednosti (Offe, 1984) ili više na pitanjima kulturnog nego ekonomskog potčinjavanja (Vieux, 1994).

Novi socijalni pokreti presijecaju klasne, spolne i druge granice, a sastav takvih pokreta sukladan je identifikaciji s nekim pripisanim obilježjima (spol, okolina, "rasa" i tako dalje). Upravo to otežava davanje podrške masovnim partijama, jer postoje i različita pitanja kojima se treba pozabaviti, posebno na razini politike, te kulturni pritisci i razlike između grupa, koji taj proces čini uvelike problematičnim. Tako socijalne politike za koje feministi tvrde da su antidiskriminacijske mogu vrijeđati muslimanske muškarce (i žene) i biti smatrane rasističkim. Zelena kritika birokracije (vidi Pierson, 1991) mogla bi upućivati na potrebu da se institucije socijalnog blagostanja razore i ponovo započne s radikalno drugačijom strukturom. Zeleni ekološki programi navode na pomisao da će nas cilj nemilosrdne akumulacije u postojećem kapitalističkom sustavu, koji se često smatra nužnim radi poboljšanja socijalnih pogodnosti, otjerati u ekološku katastrofu. Identificiranje s pripisanim karakteristikama i po jednim pitanjima potkopava i presijeca tradicionalnu podjelu na ljevicu i desnicu te smanjuje važnost problematike kojoj je okrenuta laburistička politika. Ne radi se o beznačajnim stvarima koje odvrću pažnju od realnih problema, već o stavovima koje postavljaju ozbiljna pitanja kojima ćemo se morati pozabaviti.

Kulturne manifestacije politike identiteta i njene implikacije posebno su dobro analizirane unutar literature koja je pod utjecajem poststrukturalizma, a koja se bavi rasom i spolom, gdje se suvremena dilema o identitetu istražuje u kontekstu historija kulturne diskri-

minacije. Frazer i Lacey (1993), na primjer, analiziraju problematičnu pretpostavku feminističke politike da sve žene imaju nešto zajedničko, kao što je ista pozicija u nejednakoj strukturi moći. Takva pozicija, oni tvrde, "umanjuje" raznolikost iskustava žena iz različitih klasa i etničkih grupa. Ovdje je u pitanju potreba da se razvije teorija identiteta koja može priznati da će se u nekom društvu definicije i iskustva žena razlikovati u skladu s linijama rase, klase, statusa i generacije. Isto tako, značenje identiteta radničke klase povezano je sa spolom, rasom i tako dalje. Zatim, te razlike imaju značajne analitičke posljedice na to kako socijalni teoretičari konceptualiziraju socijalnu strukturu (Frazer i Lacey, 1993: 10). U tradicionalnom konceptu za "strukturu" se smatralo da ima "čvrsta" svojstva. Utjecaj post-strukturalizma i priznavanje različitih ženskih iskustava odvelo je neke teoretičare do toga da pokušaju razviti koncept koji strukturu promatra kao fluidnu i promjenjivu.

Uz tu konceptualnu promjenu, postmodernistička feministička teorija nastoji pokazati kako su jezik i značenja izgubili dosadašnju neutralnost, s tim da se to priznanje nalazi u središtu teorijske kritike. Yeatman (1994) tvrdi da postavljanje svih koncepata (na primjer, države, ekonomije) u njihovu političku historiju politizira samo znanje na taj način što pokazuje kako se postize izgradnja identiteta u dominantnom teorijskom promišljanju koje marginalizira i diskriminira time što uskraćuje pravo glasa raznim grupama (Yeatman, 1994:30-31, 80-81, itd.). Na sličan način Brah (1992), Hall (1992b), Bhattacharyya (1994) i Roediger (1994) razvijaju ideju da je borba oko značenja borba oko različitih načina identiteta. Raspravljajući o rasizmu i načinu na koji on učvršćuje i čini prirodnim podjele između grupa, postavlja se problem kako živjeti i održavati etničke posebnosti koje ne produbljuju nejednakosti. To je dosta problematično jer uključuje razumijevanje kako historija i odnosa koji proizvode takve nejednakosti, tako i ostvarenje uvjeta u kojima suprotstavljanje jednom obliku ugnjetavanja neće pojačati neki drugi. Potrebno je razviti strategije za borbu protiv nejednakosti koje će biti međusobno povezane - a čak i letimičan pogled na literaturu pokazuje da to nije lagan zadatak!

U središtu ove "politike različitosti" jest priznanje da pojedinac nije "jedna stvar", već

da postoji kroz različite identitete u višestrukim kontekstima (spola, klase, etniciteta itd.). Tako, za Yeatmanovu (1994:90), pojedinci mogu ostvarivati različite aspekte sebe u različitim vrstama političkih arena i borbi. Jezik "prava" postaje problematičnijim i udaljava se od tradicionalnih koncepcija socijalnih prava: "U politici različitosti, prava se shvaćaju kao dijalektička i relacijska s obzirom na otvorenu raspravu i diskusiju oko toga kako pozitivno izmijeniti odnose ugnjetavanja. Ona su dijaloška prava, fundamentalno zasnovana na pravu na riječ i pravu da se bude saslušan u dijaloškim procesima odlučivanja" (Yeatman, 1994:90).

Takav prošireni koncept prava - koji uključuje, na primjer, i pravo nekoga da definiira vlastitu situaciju ili iskustvo unutar širokog niza socijalnih situacija i institucija, ukazuje na ograničenja tradicionalnog građanskog statusa države blagostanja, koji je počivao na socio-ekonomskim pravima koja su proizlazila iz države. Yeatman tvrdi da tradicionalna socijalno-demokratska i liberalna politika nije mogla pozitivno vrednovati prošireni skup prava koji proizlazi iz politike različitosti. Ona vidi primarni doprinos postmoderne politike u politici prirode i identiteta političke zajednice. Ona piše:

"Identiteti i granice političke zajednice sada su predmet politike na način koji destabilizira svaku pojavu konsenzualne nacionalne tradicije... U isto vrijeme, politika različitosti pretpostavlja tekovine liberalne i socijalne demokracije u samoj prirodi njihove kritike. Prema tome, ako politika različitosti otvara novu vrstu razgovora o pravima, to ne bi trebalo razumjeti kao njihovo nadomještanje, već kao sudjelovanje u diskusiji o značajnim pravima kako liberalne tako i socijalne demokracije" (Yeatman, 1994:90).

Kako sve više grupa definiira identitet kao stvar ljudskih prava - pokret za prava hendikepiranih, crnački pokreti, homoseksualni i lezbijski pokret, na primjer, utoliko postajemo svjesni načina na koji je socijalna politika ugrađena u odnose kulturne diskriminacije (Taylor, 1993). Problem nije samo pronaći socijalne politike koje nisu diskriminacijske i koje mogu zadobiti široku podršku, već također i intervenirati u duboki izvor socijalno značajnih i institucionaliziranih predrasuda, kao što su one

usmjerene protiv priznavanja homoseksualnih i lezbijskih parova unutar sustava socijalnih pogodnosti i mirovina ili protiv toga da oni budu roditelji s pravima posvojenja na isti način kao i heteroseksualni parovi. Taj oblik diskriminacije isto je toliko značajan za ljude kao i ekonomske tegobe, i težnje humanističke politike nailaze na složene teorijske i političke poteškoće kako bi se uhvatile u koštac s onim što nadilazi tradicionalne političke probleme.

Postmodernizam zamršuje političku akciju, tako da je nužno prvo razumjeti međuovisnost historijskih struktura koje oblikuju mnoge različite linije nejednakosti, problematizirajući tako postojeće teorijske paradigme. To je razlog zašto Bauman (1993a:245) piše:

"Postmoderna perspektiva nudi više mudrosti; postmoderni okvir čini težim djelovanje na temelju te mudrosti. To je, ugrubo, razlog zašto se postmoderno vrijeme doživljava kao življenje u krizi. Postmoderno mišljenje ponajprije je svjesno toga da postoje problemi u ljudskom i društvenom životu koji nemaju zadovoljavajućih rješenja, zamršeni putovi koji se ne mogu razmrsiti, podvojenosti koje su više od lingvističkih zabuda koje vrište da budu ispravljene, sumnje koje ne mogu biti zakonski izbrisane, moralne patnje koje ne mogu ublažiti, a kamoli izliječiti nikakvi lijekovi koje razum nalaže".

Postmodernističke analize ističu da su mnoge ove razlike, zablude i podvojenosti dovedene u središte teorijske analize i političkog oblikovanja umjesto pokušaja da se razni politički programi umetnu u univerzalne, normativne programe socijalne akcije.

ZAKLJUČAK

Iako se termini "postfordizma", "postindustrializma", "poststrukturalizma" i "postmodernizma" često koriste kao sinonimi, u ovom članku nastojimo pokazati da se oni odnose na vrlo različita područja izučavanja i teorijske orijentacije. Naš je cilj bio razjasniti probleme koji proizlaze iz rasprava u tim područjima i posljedice koje mi vidimo za izučavanje socijalne politike. Zaključno, željeli bismo ukratko komentirati načine na koje različiti teorijski pristupi, koje smo kritički preispitali, omogućuju razumijevanje odnosa između državnih politika i političke akcije.

Taylor-Gooby kritizira zaokupljenost sociologije očito nekim odabranim pitanjima "post" literature i "post" perspektiva jer ona odvrću pažnju od važnih pitanja koja se tiču povećanih patnji i socijalnih podjela u suvremenom društvu. Međutim, rasprave koje karakteriziraju ta područja jednako se bave i važnim pitanjima političke i kulturne regulacije privatnog i javnog života. Postmodernističke i poststrukturalističke perspektive ističu, na primjer, načine na koje se socijalni problemi institucionalno definiraju i načine na koje sami procesi definiranja i rješavanja problema dovode do podjela i isključivanja. Takve podjele funkcioniraju u cijelom prostoru sektorskih politika, a nastaju uslijed međusobnog spajanja određenih socijalnih, kulturnih i političkih prioriteta. Neke dimenzije podjela i patnji dobivaju istaknuto mjesto u različitim politikama na štetu drugih - dugačke i stalne borbe feminističkih i antirasnih pokreta te gromoglasno suprotstavljanje različitih dijelova pokreta hendikepiranih normativno-političkim paradigmama svjedoče o podijeljenom i spornom karakteru socijalne politike i razvoja. To ne znači da su pitanja spola, rase, identiteta ili hendikepiranosti manje opravdana od političkih pitanja. Prije je to pokazatelj načina na koji je polje socijalne politike isprekriženo definicijama i programima socijalno isključivih disciplina.

Postindustrializam i postfordizam ukazuju na ukrštanje između globalnog ekonomskog i geopolitičkog restrukturiranja i nacionalnih podjela i nejednakosti kroz koje se restrukturiranje postiže. Preoblikovanje globalne ekonomije, omogućeno djelomice tehnološkim inovacijama, zaista dovodi do nevolja i bijede. K tome, u isto vrijeme, moć nacionalnih država da "riješe" nevolje smanjuje se zbog toga što povećana međuovisnost međunarodne ekonomije smanjuje utjecaj države na tijekove kapitala, investicije, smještaj tvornica i industrija, stope monetarne razmjene i tako dalje. Posljedica je takvih promjena da su državne politike skrenule drugim putem uslijed vanjskih pritisaka. Probleme socijalne politike, kao i uvjete pod kojima se njima bavimo, nacionalnoj državi sve više nameće, na primjer, priroda rada, njegovo plaćanje i uvjeti obavljanja, internacionalizacija rada i pojačana nesigurnost na tržištu rada.

Na razini političke kulture i na razini političke ekonomije mogućnost normativno-političke analize da pruži učinkovita rješenja za višestruke linije isključenosti i marginalizacije, koje su karakteristične za suvremena društva, u najboljem je neizvjesna. Postindustrijski, postfordistički, poststrukturalistički i postmodernistički radovi, zasebno i u cjelini, pružaju disciplini socijalne politike alternativne teorij-

ske perspektive i političke programe radi bavljenja kompleksnošću trenutnog restrukturiranja. Teorijska oruđa koja su razvijena u "post" raspravama ukazuju, na novi način, na redistributivne probleme u odnosima između ekonomske eksploatacije i diskriminacije manjinskih grupa te ohrabruju razvoj inkluzivnih političkih, socijalno-političkih i drugih programa (Harvey, 1993).

LITERATURA

1. Al-Azmeh (1993), *Islams and Modernities*, Verso, London
2. Albritton (1993), Marxian political economy for an age of postmodern excess, *Rethinking Marxism*, Spring, 24-43.
3. Aglietta (1979), *A Theory of Capitalist Regulation*, New Left Books, London
4. Allen (1992), Post-industrialism and post-Fordism, in S. Hall, D. Held and T. McGrew (eds.), *Modernity and Its Futures*, Open University Press/Polity, Cambridge
5. Ashford (1986), *The Emergence of the Welfare State*, Blackwell, Oxford
6. Baguley (1991), Post-Fordism and enterprise culture: flexibility, autonomy and changes in economic organisation, in R. Keat and N. Abercrombie (eds.), *Enterprise Culture*, Routledge, London
7. Bailey (ed.) (1992), *Social Europe*, Longman, London
8. Bauman (1993), Racism, anti-racism and moral progress, *Arena*, 1: 9-21.
9. Bauman (1993a), *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford
10. Bell (1973), *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York
11. Bhattacharyya (1994), Who fancies Pakis? Pamela Bordes and the problems of exoticism in multiracial Britain, in S. Ledger, J. McDonagh, and J. Spencer (eds.), *Political gender: Texts and Contexts*, Harvester/Wheatsheaf, Herts
12. Brah (1992), Difference, diversity and differentiation, in J. Donald and A. Rattansi (eds.), "Race", *Culture, Difference*, Open University Press and Sage, London
13. Burrows and B. Loader (1994) (eds.), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, Routledge, London
14. Carabine (1992), "Constructing women": women's sexuality and social policy, *Critical Social Policy*, 34: 23-39.
15. Cochrane (1994), Restructuring the local welfare state, in R. Burrows and B. Loader (eds.), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, Routledge, London
16. Cohen (1985), *Visions of Social Control*, Blackwell, Oxford
17. Esping-Anderson (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Blackwell, Oxford
18. Franklin (1993/4), The post-industrial paradox: growing class inequalities, declining class politics, *Critical Sociology*, 20: 1.
19. E. Frazer and N. Lacey (1993), *The Politics of Community*, Harvester/Wheatsheaf, Herts
20. Garland (1985), *Punishment and Welfare: A History of Penal Strategies*, Gower, Aldershot
21. Gershuny (1978), *After Industrial Society? The Emerging Self-Service Economy*, Macmillan, London
22. Giddens (1990), *The Consequences of Modernity*, Blackwell, Oxford and Polity press, Cambridge
23. Giddens (1991), *Modernity and Self-Identity*, Blackwell, Oxford and Polity, Cambridge
24. Gorz (1982), *Farewell to the Working Class: An Essay in Post-industrial Socialism*, Pluto, London
25. Gorz (1989), *Critique of Economic Reason*, Verso, London
26. Gould (1993), *Capitalist Welfare Systems: A Comparison of Japan, Britain and Sweden*, Longman, London
27. Hall (1992), The question of cultural identity, in S. Hall, D. Held and T. McGrew (eds.), *Modernity and Its Futures*, Open University Press and Polity, Cambridge
28. Hall (1992a), New ethnicities, in J. Donald and A. Rattansi (eds.), "Race", *Culture, Difference*, Open University Press and Sage, London
29. Harvey (1993), Class relations, social justice and the politics of difference, in J. Squires (ed.), *Principled Positions. Postmodernism and the Rediscovery of Value*, Lawrence and Wishart, London

30. Hay, M. O'Brien and S. Penna (1994), Giddens, modernity and self-identity: the "hollowing-out" of social theory, *Arena*, 2: 45-75.
31. Holden (1993), *Understanding Liberal Democracy*, 2nd edn, Harvester/Wheatsheaf, Herts
32. Jessop (1994), The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state, in R. Burrows and B. Loader (1994) (eds.), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, Routledge, London
33. Morris (1991), "Us" and "them"? Feminist research, community care and disability, *Critical Social Policy*, 33: 22-39.
34. Offe (1984), *Contradictions of Welfare State*, Hutchinson, London
35. Offe (1985), *Disorganised Capitalism*, Polity, Cambridge
36. Pinch (1984), Labour flexibility and the changing welfare state: is there a post-Fordist model?, in R. Burrows and B. Loader (1994) (eds.), *Towards a Post-Fordist Welfare State?*, Routledge, London
37. Pierson (1991), *Beyond The Welfare State?*, Blackwell, Oxford and Polity, Cambridge
38. Roediger (1994), *Towards The Abolition of Whiteness*, Verso, London
39. Scott (1992), Political culture and social movements, in J. Allen, P. Braham and P. Lewis (eds.), *Political and Economic Forms of Modernity*, Open University Press and Polity, Cambridge
40. Smart (1993), *Posmodernity*, Routledge, London, ch. 1.
41. Taylor (1993), Challenges from the margins, in J. Clarke (ed.), *A Crisis in Care? Challenges to Social Work*, Open University Press and Sage, London
42. Taylor-Gooby (1994), Postmodernism and social policy: a great leap backwards?, *Journal Social Policy*, 23: 3, 385-405.
43. Thompson (1992), Social pluralism and post-modernity, in S. Hall, et al. (eds.), *Modernity and Its Futures*, Open University and Polity, Cambridge
44. Touraine (1974), *The Post-Industrial Society*, Wildwood, London
45. Vieux (1994), In the shadow of neo-liberal racism, *Race and Class*, 36: 1.
46. Wainwright (1994), *Arguments for a New Left: Responding to the Free Market Right*, Blackwell, Oxford
47. Williams (1993), Gender, "race" and class in British welfare policy, in A. Cochrane, J. Clarke (eds.), *Comparing Welfare States: Britain in International Context*, Open University/Sage, London
48. Yeatman (1994), *Postmodern Revisionings of the Political*, Routledge, London

S engleskog preveo Zoran Šućur